

in American Indian culture. Boston: Beacon Press, 1986
Wooden, W. en J. Parker, *Men behind bars. Sexual exploitation
in prison*. New York/London: Plenum, 1982

Egodocumenten van psychiatrische patiënten uit de negentiende eeuw

Joost Vijselaar

Inleiding

De afgelopen twintig jaar is er internationaal een opmerkelijke toeneming van de belangstelling voor de geschiedenis van de psychiatrie te bespeuren. Deze interesse heeft een ander karakter dan voorheen. Was het voor 1960 een geschiedenis van grote mannen, van theorieën, ideeën en een onstuitbare vooruitgang (1), de laatste decennia ligt het accent meer op de maatschappelijke functie en de sociale werkelijkheid van de krankzinnigenzorg. Historische studies hebben veelal de hervorming van gestichten, wetgeving of therapieën tot onderwerp en werden aanvankelijk gekenmerkt door een veelal kritische benadering van het fenomeen psychiatrie (2).

Wat bij dat alles opvalt is dat er in de meeste recente studies in zulke abstracte en ruime termen over 'de patiënt' en 'de krankzinnige' wordt gesproken. De individuele patiënt en zijn lotgevallen, het karakter van zijn problemen, de feitelijke redenen tot opneming, maar ook het leven van alledag in de inrichting worden maar al te vaak buiten beschouwing gelaten. Chargerend zou men kunnen stellen dat de patiënt als persoon de grote afwezige is in veel boeken over het psychiatrisch verleden. Dat is bevreemdend, daar de patiënt toch de bestaansreden uitmaakt van de psychiatrie.

De afwezigheid van de patiënt in de geschiedschrijving kan ten dele toegeschreven worden aan gebrek aan bronnen. Toch is dit gebrek slechts relatief; er bestaan in elk geval twee soorten bronnen waaraan gegevens ontleend kunnen worden:

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 14, nummer 4, februari 1988

patiëntendossiers en egodocumenten van psychiatrische patiënten. De eerst genoemde bron vormt een aparte categorie, met zijn eigen mogelijkheden en moeilijkheden, waar we hier niet op in zullen gaan. Het egodocument van psychiatrische patiënten is een rijke bron waaruit informatie over de beleving, de opinies en de problemen van patiënten gedistilleerd kan worden. Egodocumenten zijn al die stukken - dagboeken, autobiografieën, korte verslagen, gedichten, brieven en dergelijke - waarin een patiënt zelf verslag doet van zijn of haar problemen en zijn/haar ervaringen met familie, geneesheren, gestichten etc. Aanwezigheid, ontstaanscondities, de informatieve waarde van egodocumenten en mogelijkheden tot onderzoek komen hierna aan de orde.

De schrijvende patiënt

Het verschijnsel dat (ex) psychiatrische patiënten hun ervaringen te boek stellen is vooral bekend uit het recente verleden. Naast bekende dichters en schrijvers zoals Jan Arends en J.M.A. Biesheuvel publiceerden tal van anderen confessionalistische literatuur over ervaringen met de psychiatrie (3). Ook kan in dit verband de Gekkenkrant genoemd worden waarin (ex) patiënten lucht gaven aan hun emoties en denkbeelden. Het eerste uitvoerige autobiografische verslag over ervaringen in een Nederlandse inrichting, het boek Krankzinnigen van Fré Domnisse, verscheen in 1929 (4).

Ogenscheinlijk bestaat er een schaarste aan dergelijk materiaal uit de negentiende eeuw. Dat dat wel meevalt mag onder andere blijken uit de heruitgave in 1983 van de brochures van Johanna Stuten-te Gempt, oorspronkelijk gepubliceerd in 1892 en 1898 (5). Deze publikaties veroorzaakten indertijd een schandaal. Tijdens mijn eigen onderzoek naar de geschiedenis van de negentiende-eeuwse psychiatrie (6) ben ik, aanvankelijk bij toeval maar later ook door meer systematisch spouw- werk, op zijn minst twaalf, ten dele onbekende egodocumenten tegengekomen. Het betreft een rijk geschakeerde verzameling van teksten, in omvang variërend van een enkel gedicht van één bladzijde tot boeken van honderden pagina's (7). Het ver-

moeden lijkt gewettigd dat het hier slechts een kleine proeve betreft. In medische archieven en de archieven van instanties die klachten ontvingen - zoals de Inspectie, het Ministerie van Binnenlandse Zaken - zullen ongetwijfeld meer egodocumenten te vinden zijn.

In het navolgende zal ik mijn betoog voornamelijk baseren op de twaalf documenten die mij ter beschikking staan. Gezien deze beperking zullen veel van mijn uitspraken een voorlopig en hypothetisch karakter hebben.

Dat er egodocumenten uit de negentiende eeuw bewaard zijn gebleven is op zichzelf beschouwd nog niet vanzelfsprekend. Zowel de toestand van de patiënt als de omstandigheden in het gesticht konden het op schrift stellen van de eigen ervaringen in de weg staan. Vooreerst was een deel van de patiënten tijdelijk of permanent niet in staat om zich op het papier te uiten. Te denken is daarbij aan idioten en dementen of aan personen die door diepe somberheid, verwardheid of lichamelijke ontredde-ning niet aan schrijven toekwamen. Ook moet bedacht worden dat het overgrote deel van de gestichtsbevolking bestond uit armlastigen, die weinig onderwijs genoten hadden en niet gewend waren de pen te hanteren. De groep potentiële schrijvers werd daardoor al voor een goed deel beperkt tot de meer geletterden, en in de praktijk de meer gegoeden. Die indruk wordt ook bevestigd door de sociale samenstelling van de groep schrijvers van de door mij gebruikte egodocumenten (8).

Aan de andere kant waren er psychologische motieven die patiënten van het schrijven van een dagboek of een terugblik op een opname konden weerhouden. Bekend is dat velen die een ernstige psychische crisis hadden doorgemaakt zich achteraf ten diepste schaamden voor de manier waarop ze zich in die toestand hadden gedragen. En behalve de gene voor het eigen doen en laten was er ook in de negentiende eeuw onmiskenbaar de angst aangezien te worden op het eigen 'psychiatrisch verleden'. Voor menig (ex)patiënt was er daarom alle reden de herinnering aan het gesticht uit te wissen of te verdringen.

Hetzelfde gold voor familie en naasten die elke ophef over een krankzinnig familielid wilden vermijden.

De omstandigheden in het gesticht en de psychiatrische opvattingen van die dagen konden eveneens een beletsel vormen voor het ontstaan van autobiografische geschriften. Menig gestichtsgeneesheer ontmoedigde elke uiting of materiële expressie van bijvoorbeeld een waan. Ze poogden in tegendeel de patiënt zoveel mogelijk af te leiden van zijn bizarre denkbeelden. Voorts toonden psychiaters opvallend weinig aandacht voor de inhoud van wanen, de constatering dat het om een waan ging was hen voldoende. Het is dan ook begrijpelijk dat veel gestichtsartsen het opschrijven van de eigen beleving door de patiënt met scepsis bezagen en soms verboden.

Daarbij komt dan nog dat de communicatiekanalen van de patiënt met de buitenwereld zeker in het begin van een opname werden afgesloten en in elk geval werden gecontroleerd. De post van patiënten werd onderschept en eventueel gecensureerd. Het is derhalve niet bevreemdend dat velen pas na het ontslag uit het gesticht tot schrijven kwamen. De groep van patiënten die ondanks alles toch een autobiografisch geschrift produceerde is - zo zal duidelijk zijn - zeker niet representatief voor de negentiende-eeuwse gestichtsbevolking.

Het feit dat er schrijvende patiënten waren doet de vraag opkomen om welke redenen zij hun ervaringen op papier zetten, wat hun bedoelingen waren en tot wie zij zich richtten. Van de verschillende motieven die patiënten konden hebben om te schrijven wil ik er hier een aantal noemen, waarbij men moet bedenken dat er vaak verschillende beweegredenen door elkaar speelden.

Allereerst zijn er de strikt persoonlijke aantekeningen en de geschriften bestemd voor intimi. Dergelijke stukken zijn bedoeld voor de eigen herinnering, het produkt van zelfbeschouwing, of geschreven om naastbestaanden te informeren over de eigen toestand. Zoals een schrijfster het in 1865

verwoordde: "Ik wil trachten aan allen die mij hebben liefgehad een denkbeeld te geven en een voorstelling van het lot waartoe ik werd gedoemd" (9).

Het merendeel van de door mij benutte egodocumenten is echter geadresseerd aan derden. De auteur richt zich soms tot een klein, bekend gehoor - zoals de medepatiënten in het gesticht - of tot het grote anonieme lezerspubliek. In dat laatste geval gaat het vaak om boeken die op kosten van de patiënt zelf zijn uitgegeven en verspreid. Dergelijke egodocumenten werden met verschillende doeleinden vervaardigd. Zo is er de lofzang waarin de auteur uitdrukking geeft aan zijn dankbaarheid voor het ondervonden herstel of het gesticht aanprijst en zijn waardering betuigt aan de dokter. Voorbeeld van zo'n geschrift is de 'Berijmde Beschrijving van het krankzinnigen Gesticht te Franeker' uit 1865 (10). Zoals de aanhef zegt 'Mijn vaarwel aan mijne Vrienden en lotgenoten alhier'. De dichter vervolgt dan:

"Vrienden, Broeders, Lotgenoten, hier met mij in
het Gesticht
Als mijn Afscheid, wacht Gij allen, mogelijk weer
op een gedicht!
Ik zal beproeven wat ik doen kan, daar ik het
beschouw als pligt,
Uit erkenning van de Vriendschap die ik vond
hier onverpligt"

waarna een lange nuchtere beschrijving wordt gegeven van het gesticht, besloten met een woord van dank aan de geneesheer.

In een ander type geschrift draagt de auteur de eigen, vaak onalledaagse denkbeelden uit met de bedoeling anderen van de juistheid daarvan te overtuigen, om zo mede het ontslag uit de inrichting te bevorderen. Er is dan veelal sprake van een heldere beschrijving van een waandenkbeeld. Exemplarisch voor dit soort werkstukken is het geschrift van een man die ervan overtuigd was de wettige troonopvolger van Koning Willem III te zijn. Ter voorbereiding van zijn naderende ambtsaanvaarding en alleenheerschappij ontwierp hij in

'De Algemeene Staatswet des gekroonden propheet's of De Staatskundig Omgekeerde Kerk, andersgezegd "Het Aquilismus", een nieuwe neo-feodale staatkunde, die hij nauwgezet in een aantal fraai geïllustreerde cahiers (11) nader uiteenzette.

Voor al na 1880 schijnen zo op het eerste gezicht meer patiënten te hebben gepoogd om door middel van publikaties wantoestanden die zij in de gestichten aantroffen te openbaren en aan de kaak te stellen. Door een publiek schandaal te creëren wilden zij verbeteringen tot stand brengen. Sommigen zijn daar heel duidelijk over: "(...) dit bedenkende gaf schrijver dezer brochure aanleiding de toestanden van verregaande mishandelingen, wanverhoudingen en willekeur, zoomede den toestand der patiënten in deze inrichting van Staatswege te schetsen, en dit in het algemeen ter kennis van het publiek te brengen, zich vleijende ook een steentje aangebracht te hebben, tot de opbouw en verbetering der maatschappij en 's Rijkskrankzinnigengesticht in het Bijzonder" (12). Bij anderen verraadt de titel die bedoeling al: "*Mishandelingen ondervonden in het Oude en Nieuwe Gasthuis, Geneeskundig gesticht voor Krankzinnigen te Zutphen*" (13).

Nauw verwant aan deze geschriften zijn de documenten waarmee een schrijver een (vermeende) wederrechtelijke opneming in een gesticht wilde aanvechten. Het is de auteur dan voornamelijk te doen om een spoedige invrijheidstelling of, zo dit al was geschied, om eerherstel en genoegdoening. De geneesheer Dr. A. Luyten uit Gouda spant in deze de kroon. In 1885 publiceerde hij op eigen kosten het 328 pagina's tellende boek "*Zijne opsluiting gedurende dertien maanden in het krankzinnigen gesticht te Zutphen beschreven door Dr. Luyten*" waarin hij zijn verbitterde strijd aanving tegen zijn familie, de gestichtsgeneesheren en de inspectie. Deze hadden hem volgen zijn zeggen zonder grond krankzinnig verklaard en doen opbergen in het gesticht. In zeven vervolgen, waarvan hij de gebundelde editie in 1899 uitgaf, deed hij nadien verslag van zijn onversaagd pogen om de doktoren in het ongelijk gesteld te krijgen (14). Zijn

bedoelingen waren van meet af aan duidelijk. Zijn voorbericht bij het eerste boek begint met de volgende woorden: "Eenige dagen na mijne opsluiting in het krankzinnigengesticht was het mij duidelijk, dat H.H. Geneeskundigen mij daarin zoolang zouden opgesloten houden, als hun dit mogelijk zou zijn". (...) Daarop "vestigde zich bij mij het voornemen, mij over dien gruwel te zullen wreken". Iets verder voegt hij daar aan toe: "(...) zo is bij de bewerking van dit geschrift mijn devies *Volkomen herstel of vergaan*" (15).

Het zal duidelijk zijn dat de condities waaronder en de bedoelingen waarmee patiënten schreven consequenties hebben voor inhoud en representativiteit van egodocumenten van psychiatrische patiënten.

Het egodocument als bron voor de geschiedenis van de psychiatrie

Ten aanzien van de gangbare bronnen voor de geschiedschrijving van de psychiatrie, zoals jaarverslagen, rapporten, notulen, handboeken e.d., geldt dat de patiënt daarin als object wordt beschreven; er wordt over hem of haar gesproken, hoogstens met hem of haar, maar zelden of nooit wordt de patiënt in deze bronnen zelf ongehinderd aan het woord gelaten.

Juist het feit dat de patiënt zelf de pen voert maakt de egodocumenten tot zulke unieke bronnen van informatie. De patiënt wordt hierin tot een concrete persoon die zich in zijn eigen bewoordingen uitlaat over zijn levensgeschiedenis, wederwaardigheden, zielerorselen, gewaarwordingen, problemen en oordelen. Hoewel niet alle documenten even persoonlijk, diepgravend of onthullend zijn, toch werpen ze bijna allemaal licht op ervaringen die voor de toenmalige geneesheren of verpleegkundigen niet waarneembaar waren of onopgemerkt bleven. Deze geschriften laten het soms ook toe om de 'krankzinnigheid' van binnen uit te leren kennen. De wereld zoals deze zich aan de individuele patiënt voordeed krijgt erin gestalte. Het is dit uiterst subjectieve karakter dat aan deze bronnen hun waarde verleend.

Daarnaast bieden sommige egodocumenten als oog-
getuigeverslag van bijvoorbeeld een opname, de
behandeling, of de houding van geneesheren en ver-
pleegkundigen, tal van feitelijke gegevens over
het dagelijkse leven in inrichtingen. Men vindt
er vaak details over situaties en gebeurtenissen
in vermeld waar andere schrijvers stilzwijgend aan
voorbijgaan. Natuurlijk is het daarbij wel zo dat
nuchtere observaties en subjectieve beleving vaak
een onontwarbare verbinding met elkaar aangaan.

Dat brengt ons op de vraag naar de betrouwbaarheid
van deze geschriften als bron van kennis. Vormt het
genre 'egodocumenten' in dit opzicht op zichzelf
al een moeilijke categorie, bij de autobiografische
geschriften van psychiatrische patiënten is deze
kwestie extra gecompliceerd omdat we te maken
hebben met mensen aan wie de werkelijkheid zich
in de regel anders voordoet dan aan de gemiddelde
negentiende-eeuwse Nederlander. Fantasie en werke-
lijkheid, hele en halve waarheden, waan, zins-
begoocheling en scherpe waarnemingen gaan soms
vloeiend in elkaar over. Schaamte over het eigen
gedrag, alsmede de diepgevoelde behoefte om het
zelfrespect te behouden brengt ettelijken ertoe
momenten uit hun leven te verdoezelen of niet aan
de orde te stellen. Wrok over de bejegening in
het gesticht maakt dat sommigen een bewust een-
zijdig beeld geven van de werkelijkheid. Van ver-
draaiing, overdrijving, verzwijging en andere
retouches van de feiten zijn verschillende voor-
beelden in het mij beschikbare materiaal aanwijs-
baar. Dat dwingt de onderzoeker om zeker wanneer
hij feitelijke informatie uit deze bron wil dis-
tilleren, met de nodige omzichtigheid te werk te
gaan.

De 'krankzinnigheid' van binnenuit

Zoals gezegd bieden egodocumenten de lezer de
mogelijkheid zich een beeld te vormen hoe het is
om krankzinnig te zijn. Van de twaalf door mij
gebruikte egodocumenten laten er zeven weinig of
niets blijken over de eventuele 'geestesziekte'
van de auteur, een drietal geschriften bevat veel
gegevens over verschijnselen die als tekenen van

krankzinnigheid kunnen worden gekarakteriseerd en
in de twee resterende documenten wordt in detail
een waan beschreven.

De auteurs die uitvoerig op hun eigen gemoedstoe-
stand ingaan hebben vooral te kampen met halluci-
naties - zij horen stemmen of zien beelden - of
ze zijn het slachtoffer van een waan, die het
karakter kan hebben van het gevoel achtervolgd te
worden of van een besef van almacht en grootheid.
In een enkel geval gaat de waan of hallucinatie
samen met diepe neerslachtigheid.

Ter illustratie laat ik hier enige citaten volgen
uit een verzoekschrift van Y.S., een man die van
1882 tot zijn dood in 1936 verbleef in het krank-
zinnigengesticht te Franeker. In zijn geschrift
geeft hij een systematische beschrijving van de
manier waarop onder meer zijn zintuigen worden
beïnvloed door "de oude man": "Ongeveer een jaar
lang zie ik dien man niet meer. Toch neemt hij nog
omgang met mij door muren en al heen (Werpt het
schrijven niet als onzinnig ter zijde, Heeren,
maar leest verder). Ik versta zijne woorden duide-
lijk in mijn hoofd. Ik antwoord hem enkele malen
met slechts te doen, als of ik spreek (...). Hij
kan een beeld in mijn oog brengen, alsof ik eene
prent zag (...). Die man heeft zeer grooten invloed
op den toestand mijner zenuwen (...). Hij geeft
verwachting en hoop of vrees en benauwdheid, voort-
varendheid of terughouding, spierkracht of loom-
heid (slapheid) (...). Ik weet niet of hij tot
anderen spreekt of wat hij met hen heeft. Het gaat
mij om zoo te zeggen voorbij, waaruit ik besluit
dat het de aether is, waardoor hij zich gemeen-
schap uitkiest met de menschen ..." (16).

Maar naast beschrijvingen van wanen zijn er ook
teksten waaruit een andere geestesgesteldheid
spreekt: "Ik kreeg een ingeving dat ik nu dood
ging en dan naar de hel, en ofschoon eene knagende
pijn mijn binnenste verteerde, wachtte ik mijn lot
af, daar ik zoo versuft en alles om mij heen zoo
verduisterd was. Helaas ik wist niet eens dat ik
in mijn eigen vuil stond. (...) Mijn herinnerings-
vermogen werd al zwakker. Haalde men mij uit den
cel, dan zag ik zelfs niet meer wie dat deed. Alles

was even duister voor mijn oog. Ik zag niets dan schimmen. Maar aan de stem herkende ik hen die mij hielpen. En dit alles bleef gepaard gaan met de grootste benauwdheden en den angst voor de dood. Telkens hoorde ik nog de stem in mij zeggen: 'Nu zijt ge in de voorhel maar ge gaat voor goed naar de hel'. En als ik dat dan hoorde, sidderde mijn gehele lichaam" (17).

Het gesticht, beschreven in de egodocumenten

Enkele auteurs geven in hun geschrift weer hoe de opneming in z'n werk ging. Als voorbeeld wil ik hier een passage aanhalen uit het oudste document dat mij ter beschikking staat, het aandoenlijke, tamelijk verwarde relaas van P.B., geboren in 1782 en in 1834 opgenomen in het krankzinnigengesticht te Utrecht: "(...) hij oordeelde (P.B. schrijft in de derde persoon; J.V.) dat het geneesmiddel erger zou zijn dan de kwaal, en verklaarde dat hij volstrekt van deze middelen niet wilde gebruiken, die hem zoo sterke benauwdheden in plaats van kalmeringen aanbrachte. Waar na prof. Vrolick het gesticht van prof. Schröder van der Kolk aangaf, waar het niet in de keur gegeven word, en voorgeschreven middelen willens of onwillens moeten genomen worden. Met medewerking van doctor Van Stavoren te Amst. die mede onder de Hoogleraar over hem practeseerde, is een instrument gewrocht, waarop een vonnis van de Rechtbank van eersten aanleg is bekomen, ten gevolge waarvan hij door twee bedienden gewapend met een rijtuig naar gemelde gesticht is gevoerd (...)" (18).

Anderen zoals de heer Melster begaven zich uit eigen vrije wil naar het gesticht: "In den zomer van 1889 werd ik overvallen door een hersenlijden, waarvoor ik mij op raad van mijnen medicus, wilde laten behandelen door een speciaal medicus in zenuwziekten". Waarop vervolgens "(...) uit de inrichting te Zutphen gemeld werd dat daar juist nog ééne plaats beschikbaar was. Ik vond het goed van die plaats gebruik te maken, denkende in mijn belang te handelen" (19).

De toestand die ze na opneming in het gesticht aan-

troffen wordt door enkele auteurs heel feitelijk beschreven. De al eerder geciteerde lithograaf uit Franeker dichtte o.a. het volgende over het eten:

"Rijst met Rookvleesch is op Zondag
Groen Erwtensoop, Spek Maandag kost
Wortels en Aardappelen Dinsdag
Met vleesch zoo wordt het afgelost"

en over arbeid:

"Nu is er nog een timmerzaal
Een Schoenmakers en een schilzaal
Bij de Schoenmaker plaats voor mij
Om te Graveeren, zit ik er bij,
Dan ook nog een Zakkenplakker
Met Hulp; allen werken wakker" (20).

Een ander verschaft meer informatie over het personeel, in dit geval uit het gesticht Meerenberg: "Juffrouw de Koole dineert met ons, krijgt de rapporten van Keetje die altijd binnen is en geeft 's avonds het bulletin aan de dokter. 's Morgens komt de eene dokter, 's avonds de andere". "De dienstboden hebben allen één kleding blauwe japonnen(...)", "De Jufvrouw vertelde vanmiddag aan tafel dat het moeilijk was meiden te krijgen. Daar ze slechts voor een heel hoog loon hier wilde werken en velen met drie maanden heengingen, omdat ze niet aan de omgeving kunnen wennen(...)" (21).

Beschrijvingen van medische behandelingen zijn dun gezaaid, maar niet afwezig. Die schaarste is misschien te verklaren uit het gegeven dat er weinig therapie bedreven werd, zoals impliciet bevestigd wordt door het ontbreken van elke verwijzing daarnaar in de twee meest uitvoerige en gedetailleerde egodocumenten.

Wel zijn er verschillende nauwkeurige verslagen van de toepassing van dwangmiddelen: "Toen kwam de juffrouw en zeide mij naar de cel te zullen brengen gelijk den vorigen nacht; maar daar tegen verzette ik mij roepende 'Niet naar de cel! niet naar de cel!' (...) Mij werd een dwangbuis aangedaan, met mouwen wel drie el lang, en die toen

ik in bed gelegd was, om het ledekant werden ge-
woeld, zodat ik er niet uit kon (...) dat was
uittuntend, want nu sliep ik dien nacht tamelijk
goed (...)" (22).

De woede van sommige patiënten kon ook op andere
wijze bedwongen worden, zoals blijkt uit een pas-
sage van Melster: "Op eens verscheen de heer Le
Nobel: Hij haalde zonder iets te vragen een
morphinespuit, ten einde mij daarmee een injectie
te geven. Ik wilde dat niet toelaten en gaf o.a.
dien dokter een trap met mijn been en beet naar
hem (...) tenslotte werd op een mijner benen een
injectie gegeven waarvan ik geheel verdoofde".
Naar dergelijke directe en levendige beschrijvin-
gen zoekt men vrijwel tevergeefs in bijvoorbeeld
de verslagen van gestichten (23).

Patiënten oordeelden, zo blijkt uit deze documen-
ten, zeer verschillend over de geneesheren die hen
behandelden. De al eerder genoemde Dr. A. Luyten
velde het volgende oordeel over een collega met
wie hij in het gesticht te maken kreeg: "Dr. v.d.
Lee is iemand met beperkte geestelijke vermogens,
iemand die voor geen wetenschappelijk vak had
opgeleid moeten worden. Ik noemde hem dan ook al-
tijd de *Bruut* (...)" (24). Doch andere auteurs
getuigden van grote dankbaarheid tegenover de
arts, zoals de dichtende steendrukker die zijn
"Berijmde beschrijving" o.a. toezond aan de kin-
deren van de dokter:

"Dank zij uw Vader, die mijn Redder is geweest
Zijn groot Verstand heeft mij geleid, aan mij gegeven
De Moed, de Kracht, de Wil, om ernstig hier te streven
Naar Zelfbehoud, Menschenmin, Werken, Beter leven
Hij heeft zijn doel bereikt, God geve daarop zegen" (25).

Al even verdeeld waren de meningen van de schrij-
vers over de verpleegkundigen. De schrijfster aan
wie ik hiervoor een fragment over de 'meiden' ont-
leende, had een hoge dunk van de oppasseressen:
"(...) het zijn bijna allen mooie meisjes, en
dat doet men daar de aanblik beter naar de patiën-
ten is. Ze zijn vol liefde en zachtheid en helpen
uitstekend. Ze zijn allen zeer beschaafd en mogen
geen onvriendelijk woord ooit zeggen of zich boos

maken of ze gaan onmiddellijk weg". Men bedenke
zich bij zo'n tekst wel dat deze dame op de eerste
klasseafdeling verbleef (26).

Hoe anders was de ervaring van E.J.A. Melster die
in zijn brochure beweerde in Zutphen herhaaldelijk
door oppassers mishandeld te zijn: "(...) mij bleek,
dat ik daar te doen had met menschen van de laagste
soort, geheel onbekwaam voor hetgeen zij moesten
doen". Hij werd in die opvatting gesterkt door de
geneesheer, die tegen hem gezegd zou hebben: "Die
oppassers zijn allemaal maar onbeschaafde menschen,
mijnheer Melster, waarmee u, als ontwikkeld man,
niet eens moet spreken" (27).

Er is onder de auteurs van de door mij besproken
teksten maar één schrijfster die een beeld geeft
van het gedrag van haar medepatiënten. Mevrouw R.M.
die in 1865 in het gesticht Meerenberg verbleef
heeft in een lang opstel de meer of minder gede-
tailleerde beschrijvingen verwerkt van maar liefst
21 vrouwen; twee voorbeelden: "De tweede dame is
juffrouw S. 50 jaar oud. Ze is stil en praat alleen
zachtjes voorzich en redeneert met denkbeeldige
personen. Ze was in haar jeugd geëngageerd met een
predikant, hij stierf en zij raakte voor de rest
van haar leven in de war, overigens is ze lief en
antwoordt gewoon als men haar iets vraagt"; "(...) een
vreeselijke patiënt, jufvrouw K., aan een kant
heeft ze zich al het haar uitgetrokken. Ze loopt
altijd in een kleine ronde cirkel, maakt een eigen-
aardig geluid met de keel en beschuldigt zich in
hevige verschrikkelijke bewoordingen van een
vriendin ongelukkig gemaakt te hebben en de oor-
zaak van haar dood geweest te zijn. Straks had zij
zich de japon weer aan flarden gescheurd, er mag
nooit tegen haar gesproken worden (...)" (28).

Onderzoek met behulp van egodocumenten

Tot nog toe heb ik hier de egodocumenten uitslui-
tend op zichzelf bekeken als mogelijke bron van
informatie, zonder ze in verband te brengen met
andere bronnen of met de kennis die er inmiddels
over de negentiende-eeuwse psychiatrie in Neder-
land is vergaard. Die aanpak wordt gemotiveerd

door de opzet van mijn onderzoek. Het is in eerste instantie de bedoeling om de gevonden egodocumenten als een bronnenuitgave te publiceren. Pas naderhand zullen deze documenten wellicht het onderwerp uit gaan maken van een meer uitvoerige studie.

Egodocumenten uit de negentiende eeuw zullen, ook als er meer worden gevonden, op zichzelf een te smalle basis vormen om er generalisaties met betrekking tot de negentiende-eeuwse psychiatrie op te funderen. Het aantal documenten is waarschijnlijk te beperkt, de inhoud van de verschillende teksten is te uiteenlopend, de groep schrijvers is niet representatief voor de gestichtsbevolking en bovendien is het getal van documenten dat een omstandig verslag biedt van het gestichtsleven of de beleving van de patiënt te gering.

Behalve als aanvullende bron voor breed opgezet onderzoek naar het vroegere gesticht kunnen deze documenten echter ook dienen als de kernen voor een aantal case-studies. Vooral de meer uitvoerige autobiografische fragmenten bieden daartoe mogelijkheden. Ten behoeve van dergelijk onderzoek zou de informatie uit de egodocumenten aangevuld en getoetst moeten worden met gegevens uit andere bronnen. In de eerste plaats komt het dossier van de patiënt daarvoor in aanmerking, wanneer dat tenminste bewaard is. Daarin treft men inlichtingen aan over de levensloop, de ziekte en de behandeling van de patiënt, evenals informatie van en over de familie en anderen, en soms ook brieven of andere geschriften van de patiënt zelf. Daarnaast zou bekeken kunnen worden of uit andere documenten iets te reconstrueren is over het leven van de patiënt. Aangevuld met gegevens over het gesticht, de geneesheren e.d. zou dat de grondstof kunnen zijn voor een beschrijving van de lotgevallen van enkele individuele patiënten. Langs deze biografische weg zou bij voldoende aandacht voor het karakter van de cultuur en de krankzinnigenzorg in die dagen, een poging gedaan kunnen worden om het leven van enkele geteisterde personen binnen de context van de toenmalige psychologische en sociale omstandigheden te verklaren.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld: E.H. Ackerknecht, *Kurze Geschichte der Psychiatrie*, Stuttgart, 1957; W. Leibbrand en A. Wettley, *Der Wahnsinn; Geschichte der abendländischen Psychopathologie*, Freiburg, 1961; G. Zilboorg en G. Henry, *A History of Medical Psychology*, New York, 1941.
2. M. Foucault, *Folie et déraison: histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, 1961; R. Castel, *L'ordre psychiatrique: L'âge d'or de l'aliénisme*, Paris, 1976; K. Dörner, *Bürger und Irre; Zur Sozialgeschichte und Wissenschaftssoziologie der Psychiatrie*, Frankfurt am Main, 1969; A.T. Scull, *Museums of Madness; The social organization of insanity in 19th century England*, London, 1979.
3. Frans Koenraadt en Antoinette Schrijver, "Psychiatrie in Egodocumenten; een bibliografie", *Literatuurbulletin Geestelijke volksgezondheid* 84-1.
4. Fré Domnisse, *Krankzinnigen*, Rotterdam, 1929.
5. Corrie van Eijk-Oosterholt en Kurt Bökenkamp, *Wartaal van een gek; Het schokkende verhaal van Johanna Stuten- te Gempt*, Den Haag, 1983.
6. Joost Vijselaar, *Verloren gewaand; Een onderzoek naar het historisch bezit van de psychiatrische ziekenhuizen in Nederland*, Utrecht, 1982; Joost Vijselaar, *Krankzinnigen gesticht; Psychiatrische Inrichtingen in Nederland 1880-1910*, Haarlem, 1982.
7. Het gaat om de volgende geschriften (in chronologische volgorde):
 1. P.B. (Tekst over ouders, levensloop, ziekte, opname en verblijf in het krankzinnigengesticht te Utrecht) (ontstaan rond 1834) Afkomstig uit het medisch archief van het Willem Arntsz Huis te Utrecht.
 2. W.V. "Feest van Meerenberg, 2de paasdag 21 april 1851" Algemeen Rijks Archief, Den Haag. Inventaris van de Inspecteurs van het Staatstoezicht. Inventaris nummer 2048.
 3. M. Ouendag "Berijmde Beschrijving van het krankzinnigen Gesticht te Franeker. Franeker, 22 januari 1865. Provinciaal Ziekenhuis Santpoort, Bibliotheek Meerenberg, catalogusnummer 1693.
 4. Mw. R.M. (Een beschrijving van een verblijf in het Provinciaal geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen Meerenberg), januari 1865. Bibliotheek van het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort.
 5. Dr. A. Luyten "Zijne opsluiting gedurende dertien maanden in het krankzinnigengesticht te Zutphen,

- beschreven door Dr. Luyten", Maassluis, 1885.
 A. Luyten, *Verzameling der "Vervolgen" op de "Beschrijving" zijner opsluiting gedurende 13 maanden in het krankzinnigengesticht te Zutphen*, Amsterdam, z.j.
6. J.P.R. van Luipgard, *De Algemeene Staatswet des gekroonden propheetes of de Staatkundig Omgekeerde Kerk. Anders gezegd het Aquilismus*, Delft 1886-1889, 1892. Algemeen Rijksarchief, Den Haag. Inventaris van de Inspecteurs van het Staatstoezicht, inventaris nummer 2030-2040.
 7. Y.S., "Autobiographie van een hallucinant", *Psychiatrische Bladen* 6 (1888), pp. 216-235.
 8. H.C.H. "Hoe men door het springen van de waterleiding terecht kan komen binnen de muren van een krankzinnigengesticht", *De Controleur* 2 (1892), nr. 88-91.
 9. Anoniem, "Waanzin, een gedicht van een reconvallescent, uit het album van een geneesheer", *Psychiatrische Bladen* 12 (1894), p. 20.
 10. Mw. A.R. Reinsberg, *De bekeeringsgeschiedenis van een vijftigjarige wereldlinge, daarna twee en een halfjarige bezetene des duivels op Veldwijk etc.*, 's-Gravenhage, 1898.
 11. J. Bremken, *Onthullingen van het Rijkskrankzinnigengesticht te Medemblik; door den patiënt J. Bremken, gedurende zijn zevenjarige verblijf in bovengenoemd gesticht, eerlijk en overeenkomstig de waarheid geschetst en omschreven in den jare 1899*, Algemeen Rijksarchief, Den Haag. Inventaris van de Inspecteurs van het Staatstoezicht, inventaris nummer 2050.
 12. E.J.A. Melster, *Mishandelingen ondervonden in het "Oude en Nieuwe Gasthuis, geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen" te Zutphen*, Enschede, 1902.
 8. Om een indicatie te geven van de sociale achtergrond van de schrijvers, onder hen zijn: een arts, een student medicijnen, een hoofd-onderwijzer, een kleine zelfstandige/ondernemer, de echtgenote van een dominee en de vrouw van een redelijk goeode handelaar, voorts een scheepstimmerman en een steendrukker.
 9. Mw. R.M., (Een Beschrijving).
 10. M. Ouendag, Berijmde Beschrijving.
 11. J.P.R. van Luypgard, "De Algemeene Staatswet".
 12. J. Bremken, Onthullingen.
 13. E.J.A. Melster, Mishandelingen.
 14. A. Luyten, Verzameling.
 15. A. Luyten, *Zijne Opsluiting...*, pp. I-III.

16. Y.S., "Autobiographie van een hallucinant", pp. 217-218.
17. A.R. Reinsberg, "De Bekeeringsgeschiedenis", pp. 80, 82.
18. P.B. (Tekst over ouders etc.), p. 1.
19. E.J.A. Melster, *Mishandelingen...*, p. 1.
20. M. Ouendag, Berijmde Beschrijving.
21. Mw. R.M. (Een Beschrijving).
22. A.R. Reinsberg, "De Bekeeringsgeschiedenis", p. 81.
23. E.J.A. Melster, *Mishandelingen...*, p. 19.
24. A. Luyten, *Zijne Opsluiting*, p. 113.
25. M. Ouendag, Berijmde Beschrijving.
26. Mw. R.M. (Een Beschrijving).
27. E.J.A. Melster, *Mishandelingen...*, pp. 3, 8.
28. Mw. R.M. (Een Beschrijving).